

PONOVLJENE KLAUZULE ANTIČKIH PISACA U EPU *DE VITA ET GESTIS CHRISTI* JAKOVA BUNIĆA

Ep *De vita et gestis Christi* Jakova Bunića, objavljen 1526. u Rimu, digitaliziran je prije nekoliko godina. Time je postao i računalno pretraživ, što je iskorišteno za potrebe ovog rada čija tema su klauzule, tj. završeci stihova, i to samo one koje se pojavljuju najmanje dvaput u Bunićevom epu, bilo identične bilo modificirane. Rezultati pretraživanja mogu se usporediti s onima dobivenim traženjem istih klauzula u korpusu antičkih pisaca, odnosno talijanskih humanista, preko računalnih zbirki *Poesis* i *Poeti d'Italia*.

I. Uvod

Tema ovog rada su ponovljene klauzule antičkih pisaca u epu *De vita et gestis Christi* Jakova Bunića. Klauzulama, tj. zadnjim dvjema stopama u heksametru, stihu latinske i grčke epike, je svojstven uvijek isti raspored i broj slogova (daktil + spondej/katalektički daktil)¹. One su zbog toga lako pamtljive, lakše nego bilo koji drugi dio stiha, te ih pjesnici mogu upotrijebiti i više puta u jednom djelu, kad god im zatreba prikladan završetak stiha. Izbor riječi u heksametru diktira metrička struktura te je lakše je imati pri ruci već provjerenu klauzulu nego smišljati novu. Piscu koji završava stih mogle bi same od sebe pasti na pamet riječi koje čine određen metrički uzorak, a već ih ima u pamćenju zahvaljujući čitanju književnih djela u tom metru. Jedna klauzula može pojaviti na više mjesta unutar jednog epa ili čak cijelog opusa, o čemu svjedoči Ovidije u primjeru a6.

Koliko bi pisac epa bio svjestan da koristi tuđe klauzule? U vrijeme kad nisu postojali pojmovi kao što su copyright i intelektualno vlasništvo, nije trebalo u fusnotama napominjati da je to Vergilije – uostalom, svaki dovoljno obrazovani čitatelj bi ga prepoznao. Korištenje tuđih klauzula nije nužno bilo svjestan proces; nakon temeljitog iščitavanja Vergilija ili Ovidija mogle su naprosto ostati u uhu dok se na kraju stiha ne bi ukazala potreba za metričkom strukturom odgovarajućeg značenja. Sam pisac je, dakle, gradeći metričku strukturu stiha mogao iskoristiti klauzulu koju je jednom negdje pročitao ili čuo, čak i bez znanja o tome tko joj je prvi autor, no što je broj posuđenih klauzula veći, manja je vjerojatnost da bi piscu promakla činjenica da koristi tuđi materijal koji očito vrlo dobro poznaje. Već u antici nije bilo neuobičajeno da se koristi izraz pročitani kod nekog drugog autora, a takva praksa se održala kroz stoljeća i bila je važna kao dokaz načitanosti i poznavanja klasične lektire.

U završetku stiha najvažnija je metrička shema, koja se često može zadržati usprkos promjenama u deklinaciji ili konjugaciji, pa se zato mogu uzeti u obzir i modificirane klauzule.

Zbog prevelikog broja rezultata dobivenog provjeravanjem svih klauzula u djelu, ispitivanje je suženo samo na one koje se pojavljuju najmanje dvaput.

¹ U iznimnim slučajevima pretposljednja stopa je spondej (tzv. *versus spondiacus*)

Klauzule koje je Bunić upotrijebio najmanje dva puta (ne nužno identične, u obzir su uzete i modificirane klauzule), tj. one koje i u promijenjenom obliku zadržavaju istu metričku shemu, bez obzira na to da li je, recimo, dodan prefiks (koji onda pripada prethodnoj metričkoj stopi) ili jedan padež zamijenjen drugim (npr. dativ i akuzativ plurala a-deklinacije, čiji nastavci imaju istu metričku vrijednost)) bit će podijeljene na

1. one koje potječu od antičkih pisaca (do 6. st. n. e.)
2. ostale, kojima ću pokušati utvrditi porijeklo.

U istraživanju su bile korištene dvije računalne zbirke: program *Poesis*, pomoću kojeg se može pretraživati korpus antičkih pisaca, te internetska stranica *Poeti d'Italia* koja omogućava isto to za djela talijanskih humanista. Budući da još nisu svi rukopisi neolatinskih pisaca dostupni i u digitalnom formatu, ovdje izneseni rezultati za 2. grupu ne mogu se smatrati konačnima.

Rezultati ovog istraživanja mogu nas uputiti na pisce koje Bunić rado čitao i koji su na njega izvršili najveći utjecaj. Činjenica da Bunić koristi klauzulu nekog antičkog pisca nije, naravno, nepobitan dokaz da ga je zaista čitao, ali taj zaključak se može izvesti ako dokažemo

- a) da koristi više klauzula jednog pisca
- b) da se te klauzule pojavljuju na nekoliko (dva ili više) mjesta u njegovom epu.

Jedna upotreba bi mogla biti puka slučajnost, ali češće pojavljivanje jedne klauzule, odnosno pisca, značilo bi da su se Bunića oni izrazito dojmili.

2. O piscu i djelu

Jakov Bunić, rođen je početkom 1469. u Dubrovniku, gdje je i umro 18. svibnja 1534. , školovao se u Dubrovniku, Padovi i Bologni. Autor je nastarijeg epa u hrvatskoj književnosti, *De raptu Cerberi*, koji je objavljen oko 1500. u Rimu, gdje 1526. Objavljuje i ep *De vita et gestis Christi*, "Život i djela Kristova", koji se sastoji od 16 pjevanja u 10.049 heksametara. U epu se prema evanđeljima, naročito Matejevom, kronološki prikazuju zgode iz Kristovog života. Djelo je pisano pod utjecajem Vulgate, Juvenka i Vergilija².

3. Ponovljene klauzule u djelu *De vita et gestis Christi* koje potječu iz djela antičkih pisaca

Od 464 ponovljene klauzule u Bunićevom epu *De vita et gestis Christi*, 294 se mogu pronaći (ponekad u promijenjenom obliku) u djelima antičkih pisaca. Pisac od kojeg Bunić najčešće posuđuje je Vergilije s 93 klauzule. Više od 10³ klauzula posudili su mu još Ovidije, Lukrecije, Silije Italik, Manilije, Stacije, Lukan i zbirka *Anthologia Latina*, a od kršćanskih pisaca Paulin iz Nole i Juvenk.

Na koji su način ovi pisci povezani s dubrovačkim latinistom na prijelazu s 15. na 16. st.? Svakako je Bunić, kao pravi humanist, čitao rimske pisce, prije svega one iz Augustovog doba koje je dugo bilo smatrano vrhuncem rimske književnosti. S druge strane, kao kršćanin koji želi opisati Spasiteljev život, zacijelo je inspiraciju potražio – i našao – u djelima uglednih kršćanskih

² Kao što tvrdi *Hrvatski biografski leksikon*.

³ Broj od 10 klauzula može se smatrati granicom vjerojatnosti da je Bunić zaista čitao određene pisce.

autora kao što su Juvenk, autor epa *Evangeliorum libri* i Paulin, biskup kampanijske Nole koji je za sobom ostavio zbirku himni i psalama.

Manje od 10 klauzula posuđeno je iz djela kršćanskih (Venancije Fortunat, Sidonije, Tertulijan, Paulinus Petricordiae, Prudencije, Halcidije, Laktancije, Ciprijan Gal, Enodije, Drakoncije, Augustin, Eugenije iz Toleda, Prosper Akvitan, Merobaud, Hilarije, Marije Viktorije, Avit i Arator) i nešto brojnijih poganskih pisaca (Katul, Marcijal, Valerije Flak, Simfozije, Horacije, Klaudijan, Tibul, Lucilije, Seneka, Petronije, Juvenal, Avijen, Katon, Enije, Propercije, Ciceron, Maksimijan, Sulpicije, Nemezijan, Korip i Priscijan). Određen broj klauzula posuđen je iz manjih djela čiji autori su nepoznati (*Ciris*, *Aetna*, *Culex*, *Laus Pisonis*), ali svakako pripadaju zlatnom, odnosno srebrnom (dakle, ne kršćanskom) razdoblju rimske književnosti.

Što smo bliže kraju liste, to je ovaj skup autora i djela neobičniji. Zar je Bunić zaista tako pažljivo čitao minorne kršćanske pisce poput Enodija i Eugenija iz Toleda? Je li pokazivao poseban interes za Simfozijeve *Zagonetke* i Avijenov spjev o astronomiji? Što su mu značila manja djela *Ciris*, *Aetna* i *Culex*, dugo pripisivana Vergiliju, te *Pohvala Pizonu*, djelo napisano u čast vođe urote protiv Nerona? Ciceron svakako jest jedan od najpoznatijih rimskih pisaca, ali proznih. Koliki kasniji autori su toliko cijenili njegovu poeziju, danas spominjanu tek kao kuriozitet, da bi je iščitavali do te mjere da im njegove klauzule odzvanjaju u uhu?

Prije analize i konačnog objašnjenja ovih rezultata pogledajmo nekoliko stihova čiji su završeci korišteni više puta u epu (zbog ograničenog prostora donosim tek nekoliko reprezentativnih primjera).

Primjeri:

a) klauzule iz djela antičkih pisaca:

1.

Mortales miseros tibi Rex hominumque Deumque. 1, 119

Stans secum. grato tibi rex hominumque, deumque, 13, 233

Tu mihi crura leuas o rex hominumque, deumque? 14, 210

Verg. Aen. 1, 229

Modificirano:

Quaeque fatebantur Regemque, hominemque, Deumque. 3, 436

2.

Alma enixa dabis, sacrum cui nomen Iesus, 2, 64

Ille refert, deus ille deus, cui nomen Iesus, 11, 212

Juven. 2, 106

Modificirano:

Hic postquam magnum uenientis nomen Iesu 7, 57

Ad sonitum, magnique auditum nomen Iesu. 12, 822

Hic subito facies, et nobile nomen Iesu 9, 401

Daemonas eiicient hoc fulmine, nomine Iesu. 16, 455

3.

Milite cum communis erit, pater omnibus unus. 13, 289

Sicut et hic Populis supereminet omnibus unus, 3, 34

Hunc audite, salus populis est omnibus unus. 4, 496
 His quibus infulsi celeberrimus omnibus unus. 428
 Fert aciem mundo, Deus et Rex omnibus unus. 7, 13
 Vlla uiros? nobis deus est pater omnibus unus. 11, 120
 Quum Deus omnipotens amor unus, et omnibus unus 6, 350
 Verg. Geor. 4, 184; Aen. 3, 716
 Vna animi facies eat his, corque omnibus unum, 16, 507
 Nos etenim cum diis corpus sumus omnibus unum. 6, 357
 Lucr. 1, 661; 3, 285
 Sit genitor uobis, hoc et stirps omnibus una, 3, 351
 Muneribus maiora quidem et tulit omnibus una. 13, 224
 Verg. Aen. 5, 616; 2, 743

4.

Stipite quale cauo, magnaue sub arboris umbra 13, 211
 Ven. Fort. Vita Martini 3, 353
 In foliis altae mediam super arboris umbram, 16, 217
 Post obdormiuit proiectus ad arboris umbram 9, 222
 Catull. 64, 41

5.

Nam tibi mortalis quum sis deus esse uideris. 11, 349
 Cato, Dict. 1, 25
 Quis tibi nunc porro tribus ex his esse uidetur? 8, 455
 Lucr. 1, 497; 1, 692; 1, 698; 1, 750; 3, 555; 3, 777; 4, 209; 4, 406; 4, 1277; 5, 19; 5, 258; 5, 565; 5, 578; 6, 980; 6, 1061

6.

Abiecit pallam, teretique monilia collo, 8, 478
 Componit niueo gemmata monilia collo, 6, 319
 Ciris, 1, 170
 Ov. Her. 9, 57; Met. 10, 113; Met. 10, 254

b) Klauzule kojima se ne može ući u trag kod antičkih pisaca

1.

Daemonas arcentem depellere nomine Christi, 11, 820
 Germine pubescit, nec uos nisi nomine Christi. 16, 602
 Sancta fides haerere deo est in nomine Christi. 14, 350
 Zuppardo, Matteo, *Alfonseis* 9, 159

2.

Obuius assistit simulato in corpore Daemon, 5, 42

Hei malus humano cataphratus corpore Daemon 8, 106

5. Zaključak

Od 464 ponovljene klauzule (koje pokrivaju ukupno 773 stiha) u Bunićevom epu *De uita et gestis Christi*, 294 se mogu pronaći (ponekad u promijenjenom obliku) u djelima antičkih pisaca. Pisac od kojeg Bunić najčešće posuđuje je Vergilije. Od 93 Vergilijeve klauzule, 7 ih je iz *Georgika*, 1 iz *Bukolika*, 7 se pojavljuje i u *Eneidi* i u *Georgikama*, 1 u sva 3 djela, a ostale su iz *Eneide*. Vergilija slijedi Ovidije, čije 42 *clausulae* (niti 50% Vergilijevih!) dolaze uglavnom iz *Metamorfoza*. Manje su zastupljena djela *Heroides* (7), *Amores* (4), *Ex Ponto* (4), *Fasti* (3), *Tristia* (1), a 2 se klauzule pojavljuju i u djelima *Heroides* i *Metamorphoses*. Zatim slijede Lukrecije (24) i Silije Italik (16), te Manilije i Stacije sa po 15, odnosno *Anthologia Latina* i Lukan sa po 14 klauzula. Prvi kršćanski pisac po učestalosti je Paulin iz Nole s 13 klauzula, a odmah za njim je Juvenal s 12. Manje od 10 klauzula su dali Venancije Fortunat (8), Katul (7), Korip, Valerije Flak, Priscijan i Avit (6), Paulinus Petricordiae, Ciprijan Gal, Tertulijan, Avijen i Sidonije (5), Marcijal, Prudencije, Ciceron, *Ciris* i *Aetna* (4), Horacije, Klaudijan i Tibul (3), Simfozije, Lucilije, Seneka, Petronije, Enodije, Drakoncije, Juvenal, Augustin, Eugenije iz Toleda, Prosper Akvitan, Nemezijan i *Culex* (2), te Sulpicije, *Laus Pisonis*, Katon, Enije, Marije Viktorije, Propercije, Maksimijan, Halcidije, Laktancije, Hilarije, Merobaud i Arator (1). Koji od ovih slučajeva su posljedica iščitavanja lektire, a koji su slučajnost? Je li moguće da je Bunić sasvim slučajno smislio istu klauzulu kao i Vergilije 16 stoljeća ranije, te je ponovio 4 puta ne primijetivši ništa neobično? Što je s klauzulama koje se ponavljaju već u antičko doba? Među njima ima klauzula koje potječu od pisaca iz istog razdoblja (npr. a6), a ima i onih koje se pojavljuju u većem vremenskom razmaku (a4.). Trebamo li u slučaju a3 pretpostaviti da je Bunić čitao Vergilija ili Lukrecija? Ili obojicu?

Ono što nam može pomoći da odgovorimo na ova pitanja jesu statistički podaci dobiveni istraživanjem. Velik broj Vergilijevih klauzula isključuje mogućnost da Bunić nije poznao njegovo djelo, dapače, može se zaključiti da je na Bunića najveći utjecaj što se tiče pisanja heksametara izvršio upravo Vergilije. Nema sumnje da je Bunić čitao *Eneidu*, a zbog pojavljivanja klauzula čak i iz djela *Ciris*, *Aetna* i *Culex* možemo pretpostaviti da je temeljito prošao cijeli Vergilijev opus. Broj od 93 ponovljene klauzule, dakle minimalno 186 stihova od ukupno 10.049, znači da je najmanje svaka 54. klauzula Vergilijeva. Zastupljenost Ovidijevih klauzula, naročito onih iz *Metamorfoza*, također ne može biti slučajnost. Školovani humanist poput Bunića morao je tokom svog obrazovanja upoznati antičke klasike, a broj klauzula nam govori koji su na njega ostavili najdublji dojam. Koliko je sam Bunić bio svjestan tog utjecaja? Teško da je mogao ne zapaziti da koristi poznate klauzule i vjerovatno ih je želio iskoristiti kao dokaz svojeg poznavanja određenih djela ili pisaca. Kao što je Damjan Beneša dobro znao da su njegove klauzule samo njegove i ničije više, tako je i Bunić, iako je jednu-dvije mogao upotrijebiti bez

previše razmišljanja o njihovom porijeklu, nakon određenog broja Vergilijevih morao primijetiti da ih često koristi, te odlučiti da li će ih zadržati ili izbaciti.

S druge strane, što je manji broj ponovljenih klauzula, veća je vjerovatnost da je podudarnost slučajna, tj. da ih je Bunić sam smislio, ili pak da je citiranje bilo nesvjesno, te možemo sumnjati da je čitao Aratora ili Sulpicija, ali ne možemo dati definitivni odgovor na to pitanje. Teško je reći gdje treba povući crtu, ali dvoznamenkasti broj ponovljenih klauzula bi trebao biti dovoljan dokaz utjecaja drugog pisca. Ako se klauzula pojavljuje kod više ranijih autora, vjerovatnije je da je posuđena od onog koji je i inače češći kod Bunića, ali to nije moguće uvijek utvrditi sa sigurnošću. U slučaju primjera a5, gdje se klauzula u *Katonovim izrekama* pojavljuje jednom, a kod Lukrecija 15 puta, brojevi nam sugeriraju da upravo Lukrecija treba smatrati njenim izvorom, a ne *Katonove izreke* iz kojih je to jedina klauzula te je upitno je li ih Bunić uopće čitao. Kod primjera a4 je, s druge strane, nemoguće išta pouzdano tvrditi jer su Katul i Venancije Fortunat jednako česti kod Bunića. U primjeru a3 veća je vjerovatnost da je klauzula preuzeta nakon čitanja Vergilija, s tim da je jednako tako vjerovatno da ju je on posudio od svojeg prethodnika Lukrecija.

Ono što je neočekivano kod ovog istraživanja jest omjer antičkih i kršćanskih pisaca. S obzirom na to da se radi o epu kršćanske tematike, iznenađujuća je zastupljenost autora zlatnog i srebrnog razdoblja rimske književnosti u odnosu na one kršćanske. Pisci Augustovog doba jesu bili nezaobilazna lektira svakog humanista, ali kod pisanja epa o životu i djelima Isusa Krista podrazumijeva se i poznavanje kršćanske epske književnosti. Nije neočekivano da kod Bunića naiđemo i na jedne i na druge, međutim, neočekivan je omjer u kojem ih nalazimo. Među kršćanskim piscima Buniću su omiljeni Paulin iz Nole i Juvenal, koji po broju klauzula znatno zaostaju za svojim prethodnicima iz zlatnog doba rimske književnosti. 13 Paulinovih klauzula naprema 93 Vergilijeve sugerira nam da su Buniću, iako se bavio kršćanskom tematikom, stilski uzori u pisanju heksametara bili poganski, a ne kršćanski pjesnici.

Od 171 klauzule koja se ne može pronaći u djelima antičkih pisaca, 41 se može smjestiti u djela talijanskih humanista. Poimenice, to su Giovanni Aurelio Augurelli, Elisio Calenzio, Ferreto de Ferreti, Nicodemo Folengo, Vicentino Galassio, Egidio Gallo, Battista Mantovano, Michael Tarchaniota Marullus, Moggio Moggi, Pietro da Moglio, Naldi Naldo, Basinio da Parma, Francesco Petrarca, Giovanni Gioviano Pontano, Convevole da Prato, Marianus Marcus Probus, Bonvesin de la Riva, Panfilo Sasso, Giulio Cesare Scaligero, Iacopo Stefaneschi, Titus Vespasianus Strozzi, Ugolino Verino, Bonifacio Veronese, Stephanardus de Vicomercato, Gabrio de' Zamorei i Matteo Zupardo. I kod njih, kao što pokazuje primjer b1, ima preklapanja. Budući da su tema ovog rada prvenstveno antičke klauzule u Bunićevom epu, konačan odgovor na pitanje odakle potječu ostale, da li iz djela hrvatskih latinista ili su Bunićeve vlastite, morat će biti dan na drugom mjestu.

Sažetak:

Računalno pretraživanje klauzula koje se pojavljuju na barem dva mjesta u Bunićevom epu *De vita et gestis Christi* dalo je rezultate koji se mogu podijeliti u dvije skupine. Prvu čine klauzule koje se u istom ili vrlo sličnom obliku mogu naći u djelima antičkih pisaca, a drugu sve ostale, među kojima su posebno izdvojene one iz djela talijanskih humanista. Budući da sva neolatinska literatura nije još računalno pretraživa, te se ne može dati konačan odgovor na pitanje o porijeklu klauzula iz druge skupine, ovaj se rad bavi prvom skupinom u kojoj je svakako

najcitiraniji antički pisac Vergilije. Velik broj njegovih klauzula ne ostavlja mjesta sumnji: Bunić ga je definitivno čitao i smatrao svojim uzorom. S druge strane, vrlo mali broj klauzula koje potječu iz djela Halcidija, Laktancija, Maksimijana, itd., ne možemo smatrati dokazom da ih je Bunić zaista čitao, već o tome, ako nemamo pred sobom druge podatke osim ovih dobivenih metričkim ispitivanjem, možemo samo nagađati.

Ključne riječi: Bunić, klauzule (clausulae), Vergilije, pretraživanje korpusa antičkih pisaca

Literatura

1. *Hrvatski biografski leksikon*; Zagreb, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1983-2005.
 2. Glare, P. G. W. (ur.), *Oxford Latin Dictionary*; Oxford University Press 1968.
 3. Mastandrea, P. i Tassarolo, L., *POESIS 2: Cd-Rom dei testi della poesia latina*, Zanichelli editore, Bologna 1995.
 4. *Poeti d'Italia in lingua Latina*
<http://poetiditalia.sse.unive.it:8080/poetiditalia/index.jsp?lingua=it&country=IT>
3. 10. 2006.

[i] Kratice prema Oxford Latin Dictionary.